

МОТИВАЦІЙНІ ОЗНАКИ НАЗВ ДЕРЕВ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

Протягом кількох останніх десятиліть у мовознавстві зростало зацікавлення до вивчення процесів мислення, сприйняття й розуміння мови, зв'язків мови й мислення, мови й культури народів.

Сучасний етап розвитку славістики (праці С.А. Жаботинської, О.О. Селіванової, Ж.П. Соколовської, О.С. Кубрякової, Є. Бартмінського, А. Вежбицької, Р. Гжегорчикової, А. Нагурко та ін.) відзначається увагою до мови як маніфестанта етносвідомості. При цьому особливе місце займає номінативна система мови, яка передає етнічну своєрідність мовного членування світу, його культуру, традиції, звичаї, міфологію тощо.

Актуальним є дослідження ментальних особливостей народу, з'ясування структури концептуальної та мовної картин світу, процесів їх формування, а також ономасіологічний аспект вивчення лексичного фонду [1: 65 - 85].

Досить колоритним фрагментом національно-мовної картини світу, відкритим і цікавим для ономасіологічних досліджень, є світ природи, зокрема назви дерев у польській мові, адже, по-перше, цей номінативний масив формувався упродовж усього історичного розвитку мови та еволюції народу; по-друге, в назвах дерев відображено широкий спектр інформаційних каналів: дотикових, слухових, зорових, запахових, смакових, а також аксіологію та почуття носіїв мови [2: 401, 402]; по-третє, з'ясування особливостей добору мотиваторів при творенні назв дерев дозволяє глибше пізнати як номінативні механізми мови в цілому, так і їхнє підґрунтя в етносвідомості [3: 151 - 155].

Підкреслимо, що назви дерев у польській мові не були ще об'єктом комплексних ономасіологічних досліджень, які проектують номінативні процеси на операції мислення та інші смислопороджувальні механізми. Отже, наша розвідка зумовлена необхідністю розробки ономасіологічного підґрунтя мотивації цих слів, аналізу зв'язку ономасіологічної структури фітонімів із їхнім значенням та структурами знань про позначуване.

У культурі кожного народу існують ключові концепти культури, що можуть дати уявлення про всю культуру, представити найосновніші особливості етносу [5: 43-84]. Концепт ми розуміємо як «ментально-психонетичний комплекс, ядром якого є диктум пропозиції (вербалізовані істинні, об'єктивні знання про позначуване), що корелює з асоціативно-термінальною частиною (неістинними, зокрема метафоричними знаннями), модусом (оцінним компонентом), а також психічними функціями: відчуттями, почуттями, образами, інтуїцією, архетипами колективного підсвідомого» [4: 94].

У фрагменті картини світу природи центральне місце посідає лексико семантична група (ЛСГ) „Назви дерев”. До її складу входять слова праслов'янського походження (*bez, brzoza, dąb, głóg, jarzębina, jodła, kruszyna, lipa, olcha, sosna, śliwa, wiąz, wierzba, wiśnia*) та іншомовного (*cynamonowiec, daglezja, daktylowiec, figowiec, glediczia, kamelia, kamforowiec, magnolia, robinia, sekwoja* тощо).

З'ясування своєрідності номінації аналізованих лексичних одиниць дало можливість виділити основні типи мотиваційних ознак і прослідкувати, які аспекти в номінації дерев в польській мові виявилися найбільш суттєвими для носіїв цієї мови.

Інформація, яку закодовано у внутрішній формі назв дерев вказує на риси, типові для цих об'єктів, дозволяє виявити суттєві аспекти категоризації світу, яку втілювала людина [6: 159-173]. Найменування дерев з прозорою внутрішньою формою передають фрагмент картини світ, у якому закріпився досвід пізнавальної діяльності людини в процесі освоєння довкілля.

Однією з важливих мотиваційних ознак назв дерев в польській мові є оцінка корисних властивостей, практичного використання дерева, тобто його функціональні ознаки. Цю мотиваційну ознаку покладено в основу номінації 18 лексичних одиниць, наприклад: *dąb, chinowiec, chlebowiec, cynamonowiec, kamforowiec, daktylowiec, figowiec, goździkowiec, granatowiec, kakaowiec, kauczukowiec, kokosowiec, mangowiec, migdałowiec, muszkatowiec, brzoskwinia, oliwka, sandałowiec*. Так, мотивацію за функціональним призначенням має назва *chlebowiec*, укр. хлібне дерево „тропічне дерево родини шовковицевих, плоди

якого містять крохмаль, цукор, жирну олію, вітаміни та яке використовується як харчовий продукт у вареному та підсмаженому вигляді” [USJP 1: 412; SJP 1: 860; СУМ 11: 80]. Ця назва має прозору етимологію: „дерево, що плодоносить хлібом”: Tymczasem Mea i Kali, naobcinawszy owoców z *chebowca*, obładowali nimi konie i mała karawana ruszyła dalej (H. Sienkiewicz, W pustyni i puszcy).

Типовою є також ознака «форма», яка є мотиватором 11 найменувань, таких як *chmielograb*, *choina*, *głóg*, *grochodrzew*, *iglicznia*, *igława*, *jesion*, *jodła*, *kosodrzewina*, *kosówka*, *platan*. Мотивація за формою представлена в назві *kosodrzewina* „вид сосни, що росте на схилах гір, виглядає як повзучий, розгалужений кущ (підше – низьке дерево)” [USJP 2: 467; SJP 3: 1041]: *Kosodrzewina, rosnać w zwartych zaroślach powyżej granicy rozsiedlenia świerka, okrywa i ocienia glebą tam, gdzie żaden inny gatunek zwartego drzewostanu tworzyć nie może* (S. Sokołowski, Hodowla lasu). Первісним значенням назви є „криве дерево” [Sławski 2: 528]. Синонімом цієї назви виступає слово *kosówka* „косе, не рівне дерево” [WSWB: 298], що ясно вказує на мотив номінації [Brückner: 259]: *Zbliżona do zwykłej sosna górska albo kosówka różni się głównie krótkim pniem i długimi poziomymi gałęziami* (D. Szymkiewicz, Botanika).

Мотиваційна ознака «колір» знаходиться в основі 10 найменувань: *białodrzew*, *brzoza*, *jarzębina*, *lilak*, *mąkinia*, *olcha*, *smokowiec*, *sosna*, *śliwa*, *złotokap*, які фіксують зорові образи. Між іншими до них відносимо таку, як *białodrzew*, видова назва тополі, „дерево родини вербових із високим прямим стовбуром, листками різної форми та одностатевими квітками у вигляді повислих сережок” [USJP 1: 246; SJP 1: 476; СУМ 10: 197 - 198]: *Między dwoma garbami łagodnych wzgórz srebrzy się kępa białodrzewu* (W. Żukrowski, Dni klęski). Цей вид дерева має листя з білим пушком, тому отримав таку назву.

Мотиваційна модель, може містити антропоніми в структурі (6 найменувань): *daglezja*, *glediczia*, *kamelia*, *magnolia*, *robinia*, *sekwoja*. Відомо, що екзотичні рослини привозили з інших країн. Саме це обумовило, що цей спосіб номінації назв дерев є, на нашу думку, універсальним: *magnolia*, укр. магнолія „субтропічне дерево або кущ із великими білими запашними квітками і темно-

зеленим блискучим листям” [USJP 2: 735; SJP 4: 375; СУМ 4: 592]. Ця назва утворена від прізвища П. Магнола, французького ботаніка XVII ст. [SWO: 444]: Pod ścianą domu bezlistna *magnolia* rozprościerała się jak wieloramienny świecznik i lśniła śnieżną bielą wielkich pąków (A. Strug, Żółty krzyż).

Власне ці три мотиваційні ознаки виявились найпродуктивнішими для творення назв дерев в польській мові.

Мотиваційну ознаку «текстура» мають лише декілька назв, зокрема, *kruszyna*, *lipa*, *wiśnia*. Наприклад, *lipa*, укр. липа „дерево з серцеподібним зубчастим листям і жовтим пахучим медоносним цвітом” < псл. **lipa*, що очевидно пов’язане з псл. **lǫpěti*, **lipnoti*, пор. укр. „липнути, ліпити”. Назва може бути зумовлена липким соком цього дерева або слизькуватим, липким ликом [Boryś: 288; Brückner: 299; SJP 4: 152 - 153; USJP 2: 652; СУМ 4: 487; ЕСУМ 3: 237; ЭСРЯ Фас. 2: 499]: *Lipo ty moja! Nieraz w twoim chłodzie samotnych marzeń przeszedł mi godziny* (G. Zieliński, Poezje). Ця назва відіграє особливу роль у картині світу поляків, про що свідчить те, що вона увійшла до фразеологізму *zrobić coś na lipę*, що означає зробити щось погано, підробити [WSF: 214].

До назв з мотиваційною ознакою „якість” належать такі: *cis*, *wiąz*, *wierzba*. Праслов’янська назва *wierzba*, укр. верба „дерево або кущ з гнучким гіллям, цілісними листками і зібраними в сережки одностатевими квітками” < псл. **vьrba*, споріднене з лит. *virbas* „прут, лозина, стебло”, і.-є. **uer-b(h)-* „гнути, крутити, вертати”, похідне від **ver-* „крутити, гнути” [Boryś: 695; Brückner: 617 - 618; USJP 5: 110; SJP 9: 1068; СУМ 1: 325; ЕСУМ 1: 350; ЭСРЯ Фас. 1: 293]: *Kazałem oprócz tego po wsi i około dróg sadzić wierzby* (I. Krasicki, O Panu Podstolim). Назва цього дерева є також важливою для польського етносу, так як вона увійшла до фразеологізму *gruszki na wierzbie*, що означає щось корисне, але неможливе для досягнення [WSF: 616].

До „відтопонімних” назв дерев відносимо такі, як: *araukaria*, *jabłoń*. *Jabłoń*, укр. яблуня „садове й лісове фруктове дерево родини розових з плодами переважно кулястої форми” < лат. *Abella* «місто в Кампанії, яке славилося своїми яблуками» [Boryś: 202; Brückner: 196; USJP 2: 151; SJP 3: 293; СУМ 11: 619; ЭСРЯ Фас. 4: 539 - 540]: *Kwitnęły jabłonie, niby obłok różawy spadł na*

ziemię i dychał cichą wonią wiosny (W.S. Reymont, *Nowele*). Дерево це увійшло до прислів'я *niedaleko pada jabłko od jabłoni*, укр. яблуко від яблуні недалеко падає [SJP 3: 293; WSF: 147].

Мотиваційну ознаку „запах” спостерігаємо у внутрішній формі праслов'янської назви *bez*, укр. бузок „густий чагарник або невелике дерево з великими волотями білих, ясно-лілових або фіолетових дуже запашних квітів”. На слов'янському ґрунті цю назву, на наш погляд, можна зіставити зі словом „бздіти” [Brückner: 22; ЕСУМ 1: 222 - 223], яке вказує на сильний запах квітів цієї рослини. Хоча ця назва також зіставляється зі звуконаслідувальною основою псл. **bъz-* „бриніти”, через те, що з цієї рослини робили сопілки [ЭССЯ 3: 145]. Також є версія про індоєвропейське походження аналізованої лексики, де вона вважається спорідненою з індоєвропейською назвою бука [Boryś: 25; USJP 1: 225; SJP 1: 412; СУМ 1: 250; ЭСРЯ Фас. 1: 184 - 185]: *Bzy i jaśminy kryły za sobą parkan, który odgradzał posiadłość od sąsiedniego ogrodu* (P. Gojwicyńska, *Dom na skarpie*).

Цікавою назвою з мотиваційною ознакою „приписувана оцінка” є *akacja*, укр. акація „кілька видів посухостійких дерев або кущів з білими чи жовтими квітками”, яка є запозиченням через нім. *Akazie* або ж безпосередньо з лат. *acacia* від гр. *ἁκακία* от *ἁκακος* „невинний”, бо в масонів це дерево вважалось символом невинності [USJP 1: 30; SJP 1: 47 - 48; СУМ 1: 26; ЭСРЯ Фас. 1: 65]: *Początek lata. Jeszcze śpiewają nocami słowiki i już rankiem śpiewa wiwilga. Jeszcze pachną akację i już pachnie siano* (E. Szelburg-Zarembina, *Ziarno gorczyczne*).

Проведений ономасіологічний аналіз назв дерев у польській мові дозволив виділити основні типи мотиваційних ознак, і тим самим визначити суттєві аспекти в їх номінації.

Назви дерев в ономасіологічному процесі, який передбачав вибір назви та семантичне її формування, є своєрідною мисленневою інтерпретацією об'єкту, яка переказує і зберігає інформацію про фрагмент картини світу та про названий об'єкт довкілля.

Література

1. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики: Аналітичний огляд. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля, – 2006. – 716 с.
3. Шамота А.М. Назви рослин в українській мові / АН УССР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. В.Т. Коломієць. – К.: Наук. думка, 1985. – 162 с.
4. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
5. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.
6. Языковая номинация: Общие вопросы / АН СССР. Ин-т русского языка; Отв. ред.: Серебренников Б.А., Уфимцева А.А. – М.: Наука, 1977. – 359 с.

Список скорочень

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982 - 2002. – Т.1 - 5.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970 - 1980. –Т.1 - 11.
- ЭСРЯ Фас. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. О.Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1964 - 1973. – Т. 1 - 4.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под общ. ред. О.Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974 - 2003. – Вып.1 - 30.
- Boryś – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: – Wiedza Powszechna, 1970.
- SJP – Słownik języka polskiego / Red. W. Doroszewski. – Warszawa: PWN, 1958 - 1968. – Т. 1 - 11.
- Ślawski – Ślawski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. Т. 1 - 5. – Kraków, Towarz. miłośników języka polskiego, 1952 - 1978.
- SWO – Słownik wyrazów obcych / Pod red. J. Tokarskiego. – Warszawa: PWN, 1980.
- USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza. – Warszawa: PWN, 2003.
- WSF – Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / Oprac. A. Kłosińska, A. Stankiewicz, E. Sobol. – Warszawa: PWN, 2005.
- WSWB – Wielki słownik wyrazów blizkoznaczych / Pod red. M. Bańko. – Warszawa: PWN, 2005.